
TARTALOM

Szabadkőművesség. Új irányok a 18. századi európai maszonéria kutatásában

TANULMÁNYOK

- PÉTER RÓBERT: Viták és problémák a 18. századi szabadkőművesség kutatásában: angolszász historiográfiai áttekintés (Fordította: *Szentpéteri Márton*) 515
- SZENTPÉTERI MÁRTON: A keresztény pánszófia temploma. Jan Amos Comenius és a szabadkőműves templomszimbolika kora újkori forrásvidékei 528
- JAN A. M. SNOEK: Az alluzív módszer (Fordította: *Földes Györgyi*) 546
- PIERRE-YVES BEAUREPAIRE: A zsidók kirekesztése a szabadkőműves testvériség templomából a felvilágosodás korában (Fordította: *Sulyok Anita*) 563
- PÉTER RÓBERT: Nők a 18. századi angol szabadkőművességben: az első angol adopcións páholyok és rituáléik 576
- GRANASZTÓI OLGA: Szabadkőműves árulók. Új felvetések a magyarországi szabadkőművesség 18. századi történetéhez 599
- LENGYEL RÉKA: Mi maradt meg a dégi Festetics-levéltár szabadkőműves forrásanyagából? 625

VÁLOGATOTT BIBLIOGRÁFIA 640

KÖNYVEK

- DUKKON ÁGNES: Az aranykortól az ezüstkorig. Fejezetek az orosz kritika és irodalomtudomány történetéből / SZABÓ TÜNDE 646
- LUIGI DELIA: Droit et Philosophie à la lumière de l'*Encyclopédie* / KOVÁCS ESZTER 647
- VINCENT FERRÉ: L'essai fictionnel – Essai et roman chez Proust, Broch, Dos Passos / SÁRDI KRISZTINA 649

CONTENTS

The Study of 18th-century European Freemasonry – New directions

STUDIES

RÓBERT PÉTER: Debates and Problems Concerning the Current State of Research Into 18th-century European Freemasonry – an Anglo-Saxon Historiographical Survey (Translated by <i>Márton Szentpéteri</i>)	515
MÁRTON SZENTPÉTERI: The Temple of Christian Pansophia: Jan Amos Comenius and the Early Modern Roots of Masonic Temple Symbolism	528
JAN A. M. SNOEK: The Allusive Method (Translated by <i>Györgyi Földes</i>)	546
PIERRE-YVES BEAUREPAIRE: The Expulsion of the Jews from the Temple of Masonic Brotherhood during the Enlightenment (Translated by <i>Anita Sulyok</i>)	563
RÓBERT PÉTER: Women in Eighteenth-Century English Freemasonry: the First English Adoption Lodges and their Rituals	576
OLGA GRANASZTÓI: Masonic Spies: New Insights into the History of 18th-century Hungarian Freemasonry	599
RÉKA LENGYEL: What Has Been Preserved from the Festetics Masonic Archive of Dég?	625

SELECTED BIBLIOGRAPHY	640
-----------------------	-----

BOOKS	646
-------	-----

SOMMAIRE

Nouvelles tendances dans les recherches de la franc-maçonnerie européenne du 18e siècle

ÉTUDES

RÓBERT PÉTER: Querelles et problèmes dans les recherches de la franc-maçonnerie du 18 ^e siècle : un aperçu de l'historiographie anglo-saxonne (Traduit par <i>Márton Szentpéteri</i>)	515
MÁRTON SZENTPÉTERI: Le temple du pansophisme chrétien. Jan Amos Comenius et les sources de l'époque prémoderne de la symbolique du temple maçonnique	528
JAN A. M. SNOEK: La méthode allusive (Traduit par <i>Györgyi Földes</i>)	546
PIERRE-YVES BEAUREPAIRE: L'exclusion des Juifs du temple de la fraternité maçonnique au siècle des Lumières (Traduit par <i>Anita Sulyok</i>)	563
RÓBERT PÉTER: Femmes dans la franc-maçonnerie anglaise du 18 ^e siècle : les premières loges d'adoption et leurs rituels	576
OLGA GRANASZTÓI: Les traîtres franc-maçons. Suggestions pour l'histoire de la franco-maçonnerie hongroise du 18 ^e siècle.	599
RÉKA LENGYEL: Qu'est-ce qui est resté des documents des maçonniques archives Festetics de Dég?	625

BIBLIOGRAPHIE CHOISIE 640

LIVRES 646

TANULMÁNYOK

PÉTER RÓBERT

*Viták és problémák a 18. századi szabadkőművesség kutatásában:
angolszász historiográfiai áttekintés¹*

A szabadkőművesség meghatározó tényezője volt az európai politikai, kulturális, társadalmi és szellemi életnek a hosszú 18. század folyamán. A felvilágosodás társasági kultúrájában főként a közép és felső rétegek számára ez volt a társasélet legnépszerűbb formája. Nem csupán az angol nagymesterek többsége került ki a királyi családból 1782 után, de a szabadkőműves eszmények és értékek mind a magas, mind pedig a populáris kultúrában is meghatározó tudósokat, politikusokat, egyházi személyeket, írókat, költőket, zeneszerzőket, művészeket és kézműveseket inspiráltak. Bizonyos szabadkőműves páholyokat az erkölcs és a tudomány olyan iskoláiként láttathatunk, amelyek elősegítették a felvilágosult eszmék és gyakorlat népszerűsítését. Következésképpen a felvilágosodás története nem írható meg anélkül, hogy oly sok vezető figurájának szabadkőműves hovatartozását figyelembe ne vennénk. Ez utóbbi világosan kitűnik a Charles Porset és Cécile Révauger szerkesztette, *Le Monde Maçonnique des Lumières. Europe-Amérique et colonies. Dictionnaire prosopographique* című háromkötetes munkából.² A társadalmi nyilvánosság (Öffentlichkeit, public sphere) obszervatóriumai és laboratóriumai, a brit szabadkőműves páholyok ugyancsak szorosan kötődtek a whig, hannoveri dinasztia pártoló politikai berendezkedéshez.³ A szabadkőművesség Nagy-Britanniából terjedt szét a földgolyón, és ahogy Jessica Harland-Jacobs kifejti, a kőművesség az egyik legjelentősebb olyan társadalmi erőnek bizonyult,

¹ A cikk Péter Róbert, az általa szerkesztett ötkötetes *British Freemasonry, 1717–1813*-hez (New York, Routledge, 2016) írott általános bevezetőjének (1. Vol., xi–xvi) rövidített és a szerző által módosított változata. (A szerk.)

² C. PORSET, C. RÉVAUGER (Eds.): *Le Monde Maçonnique des Lumières. Europe-Amérique et colonies. Dictionnaire prosopographique*. Voll. 1–3. Párizs, Champion, 2013. Lásd még: K. GERLACH: *Freimaurer im Alten Preußen 1738–1806*. Voll. 1–3. Innsbruck, StudienVerlag, 2007, 2009, 2014. Az utóbbi háromkötetes mű letölthető a kiadó honlapjáról.

³ P.-Y. BEAUREPAIRE: Researching Freemasonry in the Twenty-first Century: Opportunities and Challenges. = *Journal for Research into Freemasonry and Fraternalism* (ezentúl: *JRFF*), 1 (2010), 2, 249–257, itt: 255.

amelyik egyben tartotta a Brit Birodalmat azzal, hogy a szellemi, társas és gazdasági kapcsolatokhoz történő hozzáférés számottevő hálózatát biztosította.⁴

Az elmúlt másfél évszázadban az olyan szabadkőműves kutatók, mint Robert Freke Gould, Douglas Knoop és Philip Crossle az 1884-ban alapított *Quatuor Coronati* páholyból, igen kiterjedt mennyiségű ténybeli tudást halmoztak fel a szabadkőművességgel kapcsolatban, gyakran olyan források felhasználásával, amelyek csak helyi és magánjellegű szabadkőműves archívumokban voltak fellelhetőek. Így felbecsülhetetlen információkkal szolgálnak a kutatók számára még ma is. Ugyanakkor a szabadkőműves folyóiratokban megjelent tanulmányok minősége igen eltérő.⁵ Ezekben a publikációkban számos szabadkőműves történetíró – néhány jelentős kivételtől eltekintve – gyakran olyan tendenciát képvisel, amelyik hermetikusan zárt kőműves világok rekonstrukciójában érdekelt, szigorúan csak a páholyokra, jelképekre, díszekre és ceremóniákra fókuszál, s kizárólag csak szabadkőműves közönségnek szól. Ebben a kontextusban a befolyásos szabadkőművesek ábrázolásai gyakran egydimenziós hagiográfiákként tűnnek fel.⁶ E közlemények sajátos pozitívizmusuk jegyében a szabadkőművesség történetét internális módon, többnyire szabadkőművesek által írott primer vagy szekunder források segítségével magyarázzák. A testvériség fejlődése így szinte teljesen érintetlenül marad a nem-kőműves világ történetétől. Bennfentesként az amatőr szabadkőműves történészek többsége csak nagyon ritkán zárja ki a maga előítéletes elképzeléseit a szabadkőművességről – egy szerintük harmonikus és egyetemes testvériségről. A társaság néhány brit történetírója egyenesen rágalmazza azokat a szabadkőműves reformereket, akik nem értenek egyet a hivatalos, központi kőműves irányelvekkel és gyakorlattal; miként az elszakadó skót, ír és angol nagypáholyok tagjait is.⁷ Kritikai természetű írásaik olykor tudatosan maradnak ki a rend „hivatalos” történetírásaiból, amelyekben ezek a szabadkőműves szerzők bajkeverőkként és szakadárokként tűnnek fel. Összhangban a reguláris szabadkőművesség azon önmeghatározásával, amelyik szerint az egy nem-politikai mozgalom,⁸ lekicsinylik, vagy egyenesen tagadják az egyes páholyok és politikai mozgalmak közötti kapcsolatokat, s azt hangsúlyozzák, hogy a páholyok politi-

⁴ J. HARLAND-JACOBS: *Builders of Empire: Freemasonry and British Imperialism, 1717–1927*. Chapel Hill, NC, University of North Carolina Press, 2007. V. FOZDAR: „That Grand Primeval and Fundamental Religion”: The Transformation of Freemasonry into a British Imperial Cult. = *Journal of World History*, 22 (2011), 3, 493–525.

⁵ A szabadkőműves historiográfiát illető problémákról kőműves nézőpontból I. J. HAMILL: *Masonic History and Historians*. = *Ars Quatuor Coronaturum* (a továbbiakban: *AQC*), 100 (1987), 1–7.; A. G. MARKHAM: *Some Problems of English Masonic History*. = *AQC*, 109 (1996), 1–20.

⁶ Susan M. Sommers nemrégén demitologizálta például a 18. század második fele vezető angol szabadkőművesének, Thomas Dunckerleynek kőműves életrajzeit. L. SUSAN M. SOMMERS: *Thomas Dunckerley and English Freemasonry*. London, Pickering & Chatto, 2012.

⁷ Lásd R. PÉTER (Ed.): *British Freemasonry, 1717–1813*. Vol. 4.: *Debates*. New York, Routledge, 2016.

⁸ Vö. J. ANDERSON: *The Constitutions of the Free-Masons*. London, Printed by William Hunter, 1723, 54.; United Grand Lodge of England: *Constitutions of the Antient Fraternity of Free and Accepted Masons Under the United Grand Lodge of England*. London, UGLE, 1999, xi, xiv.; UNITED GRAND LODGE OF ENG-

kai és vallási értelemben semleges helyek voltak, s ma is azok.⁹ Néhány szabadkőműves történetíró egyenesen „meghamisította a történeti adatokat saját céljainak érdekében”, például azzal, hogy történeteket eszeltek ki arról, hogyan kínozták és üldözték a római katolikus inkvizítorok a szabadkőműveseket.¹⁰ Még tudományos körökben is sok régóta élő szabadkőműves mítoszt és spekulációt ismételtek meg újra és újra anélkül, hogy megkérdőjelezték és alaposan megvizsgálták volna azokat.

Jóllehet a szabadkőművességről szóló tudományos írások sem nélkülözik az ideológiai, politikai és nemzeti jellegű előítéleteket, ezek a testvériség történetét mégis tágabb történeti, politikai, társadalmi és vallási kontextusba helyezik, és kutatási eredményeiket tudományos kérdéskörökhöz, illetve szélesebb értelemben vett vitákhoz kapcsolják.¹¹ *The Radical Enlightenment: Pantheists, Freemasons and Republicans* (1981) és *Living the Enlightenment. Freemasonry and Politics in Eighteenth-Century Europe* (1991) című alapvető könyveiben Margaret Jacob a felvilágosodás holland és brit eredetét hangsúlyozta, állítván, hogy a szabadkőművesek a felvilágosodás projektjének elsőrangú előmozdítói között voltak. Jacob azt vizsgálta, hogyan bontakozott ki a felvilágosodás a városok világában. Miközben

LAND: *What is Freemasonry?*. <http://www.ugle.org.uk/what-is-freemasonry>. Utolsó hozzáférés: 2016. november 1.

⁹ Egy tipikus példa a politikai szempontok tudatos kihagyására a testvériség történetének megírásából: J. H. LEPPER, P. CROSSLE: *History of the Grand Lodge of Free and Accepted Masons of Ireland*. 2 Vols, Dublin, Lodge of Research, CC, 1925.

¹⁰ R. A. GILBERT: *Paranoia and Patience: Freemasonry and the Roman Catholic Church*. In: T. STEWART (Ed.): *Freemasonry and Religion: Many Faiths – One Brotherhood*. London, Canonbury Masonic Research Centre, 2006, Canonbury Papers, Vol. 3., 75–92, itt: 78. Gilbert a következő, gyakran idézett szabadkőműves szerzők írásaiban mutat ki tényyszerű tévedéseket: H. W. COIL, Dudley Wright és Alphonse Cerza. Gilbert arra jut, hogy „nagyon ritka volt a szabadkőművesek valóságos és komoly üldözése, még az olyan országokban is, ahol az inkvizíció valóban fellépett ellenük, és sosem volt hivatalos vagy nyilvánvaló ellenségeség a katolikusokkal szemben a szabadkőműves nagypáholyok részéről.” *Uo.*, 79. Érdemes megjegyezni, hogy John Coustos, egy svájci protestáns gyémántciszoló, *The Sufferings of John Coustos, for Free-Masonry, and for His Refusing to Turn Roman Catholic, in the Inquisition at Lisbon; Where He Was Sentenc'd, During Four Years to the Galley; and Afterwards Released* (London, W. Strahan, 1746) címmel publikálta egy Londonban és Dublinban számtalanszor kiadott népszerű könyvben állítólagos – a portugál inkvizíciós bíróság előtt, 1744-ben esett – kőműves perének történetét. A 20. századi kutatás rámutatott azonban arra, hogy Coustos eltúlozta hőstetteit, és pontatlan képét nyújtotta a pernek, amelynek során felfedte a szabadkőműves rituálék tartalmát. Lásd erről S. VATCHER: *John Coustos and the Portuguese Inquisition*. = *AQC*, 81 (1968), 9–87.; A. F. BENIMELI: *Masoneria, iglesia e ilustración: un conflicto ideológico-político-religioso*. 2. *Inquisición: procesos históricos (1739–1750)*. Madrid, Fundación Universitaria Española, 1976–1977), 133–142.; W. McLEOD: *John Coustos, His Lodges and his Book*. = *AQC*, 92 (1979), 113–147.; W. McLEOD: *More Light on John Coustos*. = *AQC*, 95 (1982), 117–119.

¹¹ Nicholas Hudson az előítéletekkel összefüggésben például azt hangsúlyozza, hogy „megfontolandó lenne a felvilágosodást lekapcsolnunk arról az átpolitizált életmentő rendszerről, amelyek ezt a fogalmat olyan okokból tartja életben, amelyeknek vajmi kevés közük van a 18. századhoz”. NICHOLAS HUDSON: *Political Uses of „the Enlightenment” in Modern Ideology*, előadás-kézirat, elhangzott az American Society for Eighteenth-Century Studies éves konferenciáján, 2005 tavaszán, lásd <http://asecs.press.jhu.edu/Hudson.htm>, utolsó hozzáférés: 2005. április 5.

– válaszul François Furet és Reinhart Kosseleck kritikáira – megvédte a felvilágosodás örökségét, Jacob a szabadkőműves páholyok jelentőségét hangsúlyozta a „szekuláris”, „szabadelvű” és „radikális” felvilágosodás folyamatában. Amellett érvel, hogy noha – minden kimondott eszménye ellenére – a testvériség jórészt nemi és osztály-előítéletektől volt terhes, társasági kultúrája és alkotmányos gyakorlata nagyban hozzájárult a felvilágosodás eszméinek terjedéséhez. Jacob kulcsérve szerint „a maguk felvételi és jegyzőkönyvezési gyakorlatával az európai páholyok olyan társaságokként jelentek meg, amelyek a brit alkotmányos alapelvek, a választási logika, a többségi hatalom és a reprezentatív kormányzás jegyében szerveződtek”.¹² A vallási tolerancia, a kiapadhatatlan tudásszomj, a tudományok és az oktatás előmozdításának összefüggésében, Jacob nyomán számos kutató hangsúlyozza a felvilágosodás és a szabadkőművesség közötti szoros kapcsolatot.¹³ A Royal Society tagjai között igen jelentős számban találhatunk például szabadkőműveseket, mint Isaac Newton kollégáját, a modern szabadkőművesség megszületésében perdöntő szerepet játszó hugenotta menekült Jean Théophile Desaguliers-t, aki alkalmasint a 18. század első felének páholyaiban is népszerűsítette az új tudományos felfedezéseket.¹⁴

A felvilágosodás egyértelmű hatást gyakorolt a szabadkőműves alkotmányokban és a rend sok más hivatalos nyilatkozatában kifejezésre jutó kőműves idealizmusra. Ám a gyakorlatban, a páholyok világában a szabadkőműveseknek nem mindig sikerült a kőműves eszmények és a felvilágosodás alapelveinek jegyében élniük. Ezért a szakemberek véleménye megoszlik a tekintetben, hogy a szabadkőművesség milyen mértékben volt a felvilágosult értékek és eszmények terjedésének valódi motorja. Vita van a konzervativizmussal szemben álló radikalizmus mértékéről, s arról, vajon a mozgalom inkább toleranciapárti, vagy intoleráns; inkább egalitárius és befogadó, vagy hierarchikus és kizáró; inkább vallásos, vagy szekuláris, illetve laicista; inkább mitikus, vagy racionális jellegű-e. E vitatott kérdések megítélésében kulcsfontosságú, hogyan is határozzuk meg a felvilágosodást magát. A 18. század kutatói között markáns váltás figyelhető meg a homogén, egységes és szekuláris felvilágosodástól a fragmentált és polarizált felvilágosodások plurális koncepciója felé. Szemben a korai nyolcvanas évekig uralkodó szinguláris szemlélettel, igen sok tudós ma többes számban beszél felvilágosodásokról és alacsony, magas, ellen-, anti-, konzervatív, radikális, mérsékelt, demokratikus, rurális, teológiai, keresztény, protestáns, katolikus, jezsuita, ben-

¹² M. JACOB: *Living the Enlightenment: Freemasonry and Politics in Eighteenth-century Europe*. Oxford, Oxford University Press, 1991, 15. Érdemes megjegyezni, hogy Jacob szerint „egész egyszerűen téves az az állítás, amelyik szerint a szabadkőművesség néven ismert bölcséleti társaság valaha is gyakorolni szándékozott volna, vagy ténylegesen gyakorolta volna a közvetlen demokrácia intézményét Nyugat-Európa páholyaiban”. *Uo.*, 17.

¹³ C. RÉVAUGER: *Anderson's Freemasonry: the True Daughter of the British Enlightenment*. = *Cercles*, Occasional Papers Series, 18 (2008), 1–9.

¹⁴ AUDREY T. CARPENTER: *John Theophilus Desaguliers: A Natural Philosopher, Engineer and Freemason in Newtonian England*. London, Continuum, 2011.

cés rendi, zsidó, arminianus, skót, nápolyi, német, francia, szuper-, tudományos és szabadkőműves felvilágosodás(ok)ról ír annak érdekében, hogy érzékeltesse a különféle kulturális, vallási és nemzeti kontextusokban különféleképp megjelenő mozgalom próteuszi jellegét.¹⁵

Mivel a 18. századi szabadkőműveség nemzeti és regionális variációkat viszatükröző, sokszínű jelenség volt, a szabadkőműves eszmerendszer és gyakorlat különféle aspektusai a felvilágosodás sok előbb említett formájával kapcsolatba hozhatóak.¹⁶ Nagy szakmai vita bontakozott ki a radikális felvilágosodás két eltérő, Margaret Jacob és Jonathan Israel artikulálta felfogásáról. Jacob és Israel között

¹⁵ ERNST CASSIRER: *Die Philosophie der Aufklärung, Grundriss der Philosophischen Wissenschaften*. Tübingen, Mohr, 1932.; PETER GAY: *The Enlightenment: an Interpretation*. New York, NY, Knopf, 1966–1969.; ROBERT DARNTON: *The High Enlightenment and the Low-life of Literature in Pre-Revolutionary France*. = *Past and Present*, 51 (1971), 81–115.; MAX HORKHEIMER, THEODOR WIESENGRUND ADORNO: *Dialectic of Enlightenment*. London, Allen Lane, 1973.; ISAIAH BERLIN: *The Counter-Enlightenment*. = P. WIENER (Ed.): *The Dictionary of the History of Ideas: Studies of Selected Pivotal Ideas*. 2 Vol. New York, NY, Charles Scribner's Sons, 1973–1974, 100–112.; DARIN M. McMAHON: *Enemies of the Enlightenment: The French Counter-Enlightenment and the Making of Modernity*. Oxford, Oxford University Press, 2002.; ROY PORTER, M. TEICH (Eds.): *The Enlightenment in National Context*. Cambridge, Cambridge University Press, 1981.; J. G. A. Pocock: *Clergy and Commerce: the Conservative Enlightenment in England*. In: L. G. CROCKER ET AL. (Eds.): *L'eta dei Lumi: Studi storici sul Settecento europeo in onore di Franco Venturi*. 2 Vol. Nápoly, Jovene, 1985, 23–68.; M. GOLDIE: *The Scottish Catholic Enlightenment*. = *Journal of British Studies*, 30 (1991), 20–62.; J. G. A. Pocock: *Barbarism and Religion: The Enlightenment of Edward Gibbon, 1737–1764*. Cambridge, Cambridge University Press, 1999.; ROY PORTER: *Enlightenment: Britain and the Creation of the Modern World*. London, Allen Lane, 2000.; IAN HUNTER: *Rival Enlightenments: Civil and Metaphysical Philosophy in Early Modern Germany*. Cambridge, Cambridge University Press, 2001.; J. E. BRADLEY, D. K. VAN KLEY: *Religion and Politics in Enlightenment Europe*. Notre Dame, University of Notre Dame Press, 2001.; D. BERMAN, P. O'RIORDAN (Eds.): *The Irish Enlightenment and Counter-Enlightenment*. Vol. 1–6. London, Thoemmes, 2002.; A. BROADIE: *The Cambridge Companion to the Scottish Enlightenment*. Cambridge, Cambridge University Press, 2003.; JOHN ROBERTSON: *The Case for the Enlightenment: Scotland and Naples 1680–1760*. Cambridge, Cambridge University Press, 2005.; G. HIMMELFARB: *The Roads to Modernity: The British, French and American Enlightenments*. New York, Vintage Books, 2004.; G. GARRARD: *Counter-enlightenments from the Eighteenth Century to the Present*. New York, Routledge, 2006.; LÁSZLÓ KONTLER: *Introduction: What is the (Historians') Enlightenment Today* = *European Review of History*, 13. (2006), 3, 357–371.; D. SORKIN: *The Religious Enlightenment: Protestants, Jews and Catholics from London to Vienna*. Oxford, Oxford University Press, 2008.; J. FEA: *The Way of Improvement Leads Home: Philip Vickers Fithian and Rural Enlightenment in Early America*. Philadelphia, University of Pennsylvania Press, 2008.; J. G. A. Pocock: *Historiography and Enlightenment: A View of Their History*. = *Modern Intellectual History*, 5. (2008), 1, 83–96.; J. D. BURSON: *The Rise and Fall of Theological Enlightenment: Jean-Martin de Prades and Ideological Polarization in Eighteenth-Century France*. Notre Dame, University of Notre Dame Press, 2010.; U. LEHNER: *Enlightened Monks: The German Benedictines 1740–1803*. Oxford, Oxford University Press, 2011.; J. I. ISRAEL: *Democratic Enlightenment: Philosophy, Revolution and Human Rights*. Oxford, Oxford University Press, 2013.

¹⁶ Nicholas Goodrick-Clark például a kontinentális felsőfokú kőműveség nyilvánvaló ezoterikus aspektusait azon antiaufklérista törekvésekhez kötötte, amelyek szerinte „az abszolutsztikus hatalom és a racionalizmus modernizáló hatásával mentek szembe”. N. GOODRICK-CLARK: *The Western Esoteric Traditions: A Historical Introduction*. Oxford, Oxford University Press, 2010, 131–153, itt: 151. A jelen cikk szerzőjének doktori értekezése a felvilágosodás és ellen-felvilágosodás spektrumában kívánta pozicionálni a 18. századi angol szabadkőműves eszmerendszert és gyakorlatot. A megélt szabadkőműves tapasztalat és gondolkodás vallásos sajátosságainak feltárására Ninian Smart hétdimenziós

vita van abban, vajon a szabadkőművesség milyen mértékben volt radikális testvériség a 18. században. Míg Jacob kitart amellett, hogy a politikai radikalizmus és a szabadkőművesség felemelkedése szorosan kapcsolódtak egymáshoz, addig Israel megkérdőjelezi a szabadkőművesség szerepét a radikális felvilágosodás promóciójában és a kontinentális páholyok kizárólagos, intoleráns és „korrupt” gyakorlatait vázolja fel. A szabadkőművesek negatív megítélését hangsúlyozza néhány olyan radikális gondolkodó – mint Lessing vagy Mirabeau – körében, amelyik a testvériség számos jellegzetességét felvilágosulatlanoknak tartotta.¹⁷ A Brit-szigetek csaknem mindegyik páholya szorosra zárta sorait, hogy elítélje a francia forradalmat és a monarchia mellett tegye le hűségesküjét. Az angol szabadkőműves felvilágosodás mindenesetre nemigen ölelte fel a társadalmi nem és a faj problémakörét. Szemben francia társaikkal, a legtöbb brit és ír szabadkőműves sosem fogadta el hivatalosan a női beavatás alapelvét, jóllehet közelmúltbéli kutatások női részvételre utalnak különféle kőműves aktivitásokban, beleértve ebbe a vegyes és csak női páholyok létrehozását Angliában.¹⁸

A szabadkőművesség kutatása hozzájárult a felvilágosult társadalmi nyilvánosság Jürgen Habermastól bemutatott modelljének újraértelmezéséhez is.¹⁹ Recens tudományos kutatások megkérdőjelezték a nyilvánosság eredetileg homogén, egységes és szekuláris felfogását, amelyben az új nagypolgári nyilvános és civil társadalom tagjai bekapcsolódhattak a mindennapok racionális és kritikai vitáiba. A kutatás arra is rámutatott, hogy egyes társaságok bizonyos gyakorlatai nehezen egyeztethetőek össze a felvilágosodás alapelveivel és a haladó társiasság (*sociability*) imázsával.²⁰ A 18. századi szabadkőműves eszmerendszer és gyakor-

vallásméletét alkalmaztam. Vö. R. PÉTER: *The Mysteries of English Freemasonry: Janus-Faced Masonic Ideology and Practice Between 1696 and 1815*. PhD disszertáció, Szegedi Tudományegyetem, 2006.

¹⁷ J. I. ISRAEL: *Enlightenment Contested: Philosophy, Modernity and the Emancipation of Man, 1670–1752*. Oxford, Oxford University Press, 2006, 864–865.; Interview with Jonathan Israel and Margaret Jacob. = *Lumières (Lumières radicales et radicalisme des Lumières)*, 13 (2009), 1, 163–185.; M. JACOB: *The Radical Enlightenment and Freemasonry: Where We Are Now*. = *REHMLAC*, 5 (2012), 11–24.; J. I. ISRAEL: *Democratic Enlightenment: Philosophy, Revolution and Human Rights*. Oxford, Oxford University Press, 2013, 826–837.; Úó: *The Radical Enlightenment’s Critique of Freemasonry: from Lessing to Mirabeau*. = *Lumières (Lumières radicales et Franc-maçonnerie)*, 22 (2013), 2, 23–32.; C. RÉVAUGER: *English Freemasonry during the Enlightenment: How Radical, How Conservative?* = *Lumières (Lumières radicales et Franc-maçonnerie)*, 22 (2013), 2, 33–48.

¹⁸ R. PÉTER: *Women in Eighteenth-Century English Freemasonry: the First English Adoption Lodges and their Rituals*. = *JRFF*, 4 (2013), 1, 42–69. A cikk javított és bővített magyar változata ebben a *Helikon* számban olvasható.

¹⁹ Habermas 1962-ben dolgozta ki a nyilvánosság koncepcióját. A témában meghatározó műve angolul csak 1989-ben jelent meg. Lásd JÜRGEN HABERMAS: *The Structural Transformation of Public Sphere: an Inquiry into a Category of Bourgeois Society*. Cambridge, MIT Press, 1989. Magyarul lásd JÜRGEN HABERMAS: *A társadalmi nyilvánosság szerkezetváltozása*. Ford. Endreffy Zoltán és Glavina Zsuzsa. Bp., Századvég–Gondolat, 1993.

²⁰ J. GEERLINGS: *Hoe verlicht waren de genootschappen?: De achttiende-eeuwse sociabiliteit in recent historisch onderzoek [Mennyire voltak felvilágosultak a társaságok? A 18. századi társiasság a friss történeti kutatások tükrében]*. = *Tijdschrift Voor Geschiedenis*, 127 (2014), 2, 189–209.

lat titkos, hierarchikus, exkluzív és vallásos sajátosságai látszólag összeegyeztethetetlenek a szekuláris, transzparens és hozzáférhető társadalmi nyilvánosság és a felvilágosult társiasság hagyományos koncepciójával.²¹

A klubok és társaságok különböző mértékben és különféle módokon a felvilágosodás tudományos kultúrája terjesztésének motorjául is szolgáltak. Mind ez idáig a kutatás igen kevés bizonyítékát fedte fel a szabadkőműves páholyok szerepének az új tudományos eszmék előadás formájában történő terjesztésében (pl. a természettudomány területén) a 18. század második felének Brit-szigetein, szemben az 1720-as, 1730-as évek Angliájával.

Ric Berman friss könyvei nemcsak, hogy új fényt vetettek a század első fele angol szabadkőműveseinek tudományos kultúrájára, de ugyanakkor további bizonyítékokkal is szolgáltak sok olyan szabadkőműves hannoveriánus és Whig kapcsolatairól, akik szoros kapcsolatban álltak a kormányzattal. A Brit-szigeteken, a 18. században a szabadkőművesség döntően lojalistának és hannoveriánusnak számított, semmint hogy radikális vagy republikánus lett volna. A jakobiták trónkövetelő törekvéseinek köszönhető politikai válságok idején – melyek vélt vagy valós módon a „Szabadon született Brit Nemzetet”²² és a dicsőséges forradalom örökségét fenyegették – az első nagypáholy (Grand Lodge of London and Westminster) főként Whig-párti alapítóatyái világosan megértették annak az előnyét, ha a szabadkőművességet mint a nemzeti és vallásos egység helyreállításának eszközét teszik magukévá, s így is promotálják azt.²³ Mindez abban is jól megmutatkozik, hogy a szervezet kifejezetten vonzotta az arisztokráciát, akik közül hamarosan számos nagymester került ki annak érdekében, hogy a nagypáholy élvezhesse a Hannoveri-ház támogatását.

British Clubs and Societies, 1580–1800 című könyvében Peter Clark a szabadkőműves társiasságot az újonnan születő társaságok és klubok történetének kontextusába helyezi, s ezzel rámutat arra, miként képezte részét a szabadkőművesség egy tágabb fraternalizáló kulturális miliónek. Ugyanakkor hangsúlyozza, hogy „a hannoveriánus szabadkőművesség társadalomtörténete továbbra is alapos figyelemért kiált”.²⁴ Egy másik kutató, Berman pedig a *Schism: the Battle that Forged*

²¹ Reinhard Koselleck szerint a szabadkőműves misztérium „oly egyértelműen ellentmondani látszik a felvilágosodás szellemével [...] Amit a misztérium – ahogy látni fogjuk, ambivalens módon – eltakar, az a politikai ellentéte a felvilágosodásnak.” REINHARD KOSELLECK: *Critique and Crisis: Enlightenment and the Pathogenesis of Modern Society*. Oxford, Berg, 1988 [1959], 70. A kérdés finomabb megítéléséről lásd V. H. MELTON: *The Rise of the Public in Enlightenment Europe*. Cambridge, Cambridge University Press, 2001, 252–272. T. MEHIGAN, H. DE BURGH: „Aufklärung”, *Freemasonry, the Public Sphere and the Question of Enlightenment*. = *Journal of European Studies*, 38 (2008), 1, 5–25.

²² ANDERSON 1723, 47.

²³ Lásd pl. JOHN PRICE: *The Advantages of Unity Considered. In a Sermon Preach'd before the Antient, and Honourable Society of Free and Accepted Masons, in the Parish-Church of St. John Baptist, in the City of Bristol, on Monday, the 28th of December, 1747*. Bristol, Samuel Worrall; másik kiadását lásd J. Darbshire, and by M. Cooper, London, [1748].

²⁴ PETER CLARK: *British Clubs and Societies 1580–1800: The Origins of an Associational World*. Oxford, Oxford University Press, 2000, 312.

Freemasonry című könyvében a szabadkőművesség társadalmi és politikai aspektusait kutatja, különös tekintettel az Ősiek Nagypáholyára (Grand Lodge of the Antients), amelyiket Londonban, 1751-ben alapítottak ír emigránsok, nagyrészt az első angol nagypáholyba tömörülő városi úriember szabadkőművesek exkluzív szemléletére adott reakcióként.²⁵ Hasonlóan skóciai és ír testvéreikhez, az ún. Modernek Nagypáholyánál (Grand Lodge of the Moderns) sokkalta befogadóbb Ősiek alacsonyabb sorból származóakat is avattak, illetve olyan kölcsönös segítézési rendszert dolgoztak ki, amelyik anyagi támogatást nyújthatott nélkülöző tagjaiknak.²⁶ Így ezek a páholyok a baráti társaságokhoz és a korai szakszervezetekhez hasonló társadalmi és gazdasági szerepet tölthettek be.

A fent említett kutatók főként a szabadkőművesség politikai, társadalmi és szellemi vonatkozásait térképezték fel, ám nem szenteltek kellő figyelmet a nyilvános és privát szabadkőműves rituálék vizsgálatának. Mindemellett Alexander Piatigorsky alaposan elemezte a brit szabadkőművesség vallásos és rituális sajátosságait *Who's Afraid of Freemasons? The Phenomenon of Freemasonry* című könyvében. A szerző joggal állítja, hogy „a rituálé az origója és fókuszja mindennemű szabadkőműves cselekedetnek”.²⁷ Dacára könyve nem túl szerencsés címének, Piatigorsky éleslátó és elmélyült értelmezését nyújtja a szabadkőműves religiozitás természetének, és a kőművesek öntudatának megértésében fenomenológiai megközelítést érvényesít. A szabadkőművesség „első helyen mint vallás” érdeklő, „s nem mint társadalmi, kulturális, vagy pszichológiai jelenség”.²⁸ Könyvét a szakma sajnálatos módon mind ez idáig nem értékelte kellőképpen.

Ebből a szempontból számítanak hiánypótlónak számítanak Jan Snoek azon publikációi, melyekben a szabadkőműves rituálék történetét és fejlődését tárgyalja.²⁹ Könyvei a nők beavatásáról a szabadkőművességbe és más rendekbe jelentős mértékben járulnak hozzá a felvilágosult társiasság nőkre gyakorolt ha-

²⁵ RIC BERMAN: *Schism: The Battle that Forged Freemasonry*. Brighton, Sussex Academic Press, 2013. Az Ősiek és a Modernek közötti szakadásról lásd C. RÉVAUGER: *La Querelle des Anciens et des Modernes*. Paris, EDIMAF, 1999.

²⁶ BERMAN: The London Irish and the Antients Grand Lodge. = *Eighteenth-Century Life*, 39 (2015), 1, 103–130.

²⁷ ALEXANDER PIATIGORSKY: *Who's Afraid of Freemasons? The Phenomenon of Freemasonry*. London, Harvill Press, 1997, 25.

²⁸ A későbbi kiadásban a kiadó Piatigorsky művének címét *Freemasonry: a Study of a Phenomenon* (1999) változtatta.

²⁹ Lásd pl. J. A. M. SNOEK: *Retracing The Lost Secret of a Master Mason*. = *Acta Macionica*, 4 (1994), 5–53.; Uő: *On the Creation of Masonic Degrees: a Method and its Fruits*. In: A. FAIVRE, W. J. HANEGRAAFF (Eds.): *Western Esotericism and the Science of Religions: Selected Papers Presented at the 17th Congress of the International Association for the History of Religions, Mexico City, 1995*. Leuven, Peeters, 1998, 145–190.; Uő: *The Evolution of the Hiram Legend in England and France*. = *Heredom*, 11 (2003), 11–53.; Uő: *Printing Masonic Secrets – Oral and Written Transmission of the Masonic Tradition*. In: H. BOGDAN (Hrsg.): *Alströmersymposiet 2003. Fördragsdokumentation*. Göteborg, Frimureriska Forskningsgruppen i Göteborg, 2003, 39–56.; A. HEIDLE, J. A. M. SNOEK (Eds.): *Women's Agency and Rituals in Mixed and Female Masonic Orders*. Leiden, Brill, 2008.; J. A. M. Snoek, *Initiating Women in Freemasonry. The Adoption Rite*. Leiden, Brill, 2012.

tásáról szóló olyan vitákhoz, amelyen például egyfelől Dena Goodman, másfelől Margaret Jacob és Janet Burke között zajlott a társadalmi nemek percepciói és a szabadkőművesség kapcsolatáról. Feminista érvrendszerével Dena Goodman azal támada a „patriarchális” páholyokat, hogy azok elnyomták a nőket és korlátozták szerepüket a felvilágosodás projektjének megvalósításában, míg Margaret Jacob és Janet Burke azt hangsúlyozták, miként érvényesültek a felvilágosodás egyenlőségeszményei az először az 1740-es évek Franciaországában megjelenő, ún. adopcións páholyokban.³⁰ Snoek munkáiban számos olyan félreértést oszlat el a 18. századi adopcións páholyokkal kapcsolatban, amelyek rendszeresen ismétlődnek a szakirodalomban.³¹ Snoek legtöbb írása egyébként főként az ezotéria-, illetve valláskutatáshoz kapcsolódik, amelyek egyre jelentősebbé válnak a 18. század kutatói számára.

A megelőző évtizedek a 18. század kutatásában egyfajta vallásos fordulat tanúi voltak.³² Jeremy Gregory nemrég egyenesen amellet érvelt, hogy az „Ész kora” elnevezés helyett vezessük be a „Hitek kora” szókapcsolatot.³³ A szabadkőművesség tudományos kutatása igen sokat nyerhet az új elnevezés bevezetésén, hiszen a brit és ír szabadkőművesség vallási dimenzióinak elemzése még nem kapott elég teret a 18. század kutatásában.³⁴ Gregory ugyancsak hangsúlyozza,

³⁰ D. GOODMAN: *The Republic of Letters: A Cultural History of the French Enlightenment*. Ithaca, Cornell University Press, 1994, 245–259.; J. M. BURKE, M. JACOB: French Freemasonry, Women, and Feminist Scholarship. = *The Journal of Modern History*, 68 (1996), 3, 513–549.

³¹ J. A. M. SNOEK: The Adoption Rite, its Origins, its Opening up for Women, and its „Craft” Rituals. = *JRFF*, 4 (2013), 1–2, 24–43.

³² T. A. HOWARD: A „Religious Turn” in Modern European Historiography?. = *Historically Speaking*, 4 (June 2003), 25–26.; K. JACKSON, A. F. MAROTTI: The Turn to Religion in Early Modern English Studies. = *Criticism*, 46 (2004), 1, 167–190.; J. FOX: Provincializing Christendom: the Case of Great Britain. = *Church History*, 75, (2006), 1, 120–130. Helena Rosenblatt és Clarissa Campbell Orr a „keresztény felvilágosodás” fogalmának bevezetését javasolta. Számos forrás utal arra, hogy a Brit-szigetek szabadkőművességének körében kimutatható a keresztény felvilágosodás eszmerendszere. Vö. H. ROSENBLATT: The Christian Enlightenment. = S. J. BROWN, T. TACKETT (Eds.): *Enlightenment, Reawakening and Revolution, 1660–1815. The Cambridge History of Christianity*, vol. 1–9. Cambridge, Cambridge University Press, 2007, 7 Vol., 283–301.; C. C. ORR: The Late Hanoverian Court and the Christian Enlightenment. In: M. SCHAICH: *Monarch and Religion: The Transformation of Royal Culture in Eighteenth-Century Europe*. Oxford, Oxford University Press, 2007, 317–342.

³³ JEREMY GREGORY: Introduction: Transforming the „Age of Reason” into an „Age of Faiths”: or, Putting Religions (Back) into the Eighteenth Century. = *Journal for Eighteenth-century Studies*, 32 (2009), 3, 287–305.; Uő: Religion: Faith in the Age of Reason. = *Journal for Eighteenth-century Studies*, 34 (2011), 4, 435–443.

³⁴ Lásd a következő műveket, amelyek a 18. századi vallástörténettel foglalkoznak és vagy teljes mértékben figyelmen kívül hagyják, vagy éppen csak futólag érintik a szabadkőművesség kérdését: PETER BYRNE: *Natural Religion and the Nature of Religion: The Legacy of Deism*, Routledge Religious Studies. London, Routledge, 1989.; PETER HARRISON: *‘Religion’ and the Religions in the English Enlightenment*. Cambridge, Cambridge University Press, 1990.; J. M. BYRNE: *Religion and the Enlightenment: From Descartes to Kant*. Louisville, Westminster John Knox Press, 1997.; B. W. YOUNG: *Religion and Enlightenment in Eighteenth-Century England: Theological Debate from Locke to Burke*. Oxford, Oxford University Press, 1998.; S. J. BARNETT: *The Enlightenment and Religion: The Myths of Modernity*. Manchester, Manchester University Press, 2003.

hogy a tudomány eddig nem figyelmeztet kellően arra, hogy a 18. századi világak hogyan tapasztalták meg a vallást, hiszen a kutatás korábban elsősorban a kor egyházszervezetére és teológiájára koncentrált. A szabadkőművesség vallásos dimenzióinak vizsgálata hozzásegíthet ahhoz, hogy kipótoljuk a 18. századi kutatások hézagait.³⁵

A hosszú 18. század szabadkőművessége feltehetően erősebben kötődött a laicizálódás folyamatához, mint a szekularizációhoz. Lévéen igen járatosak a kereszténység tanításában, a nem-klerikális, világi szabadkőművesek napjaik vallásos műfajait művelték. Sőt gyakran írtak szabadkőműves összejöveteleikhez kátékat, vallásos „kötelmeket” (*charges*), dalokat és himnuszokat, amiként bibliai témákra épülő szertartásokat is – függetlenül az egyházi hatóságok gyámkodásától. A szabadkőműves mester szerepe hasonlatos volt a papéhoz, hiszen birtokolta a rituálék gyakorlásához szükséges tudást, és „aktív spirituális tekintélyre tett szert a rituális kontextusban”.³⁶ Számos kortárs szabadkőműves számára a kőműves religiozitás ezen új formája nem tűnt szükségszerűen az *ancien régime* maradványának, hanem jóval inkább egy dinamikus és előremutató szellemi erőnek. Egyfelől ez az új religiozitás összhangban állt azzal az „új tudománnyal”, amelyet bizonyos páholyokban népszerűsítettek. Másfelől ez ösztönözte a szabadkőműveseket abban, hogy olyan önismeretre tegyenek szert, amelyik elősegíti a spirituális és erkölcsi épülésüket és részvételüket olyan jótékonyági és pénzgyűjtő projektekben, amelyek a korszak laikus vallási kezdeményezéseit jellemezték. Mindennek ellenére sok tudományos munka továbbra is túlhangsúlyozza a szabadkőműves eszmerendszer és gyakorlat szekuláris sajátosságait azoknak mitikus, rituális és vallási jellegzetességeinek kárára.

A szabadkőművesség kutatása tehát hozzásegíthet ahhoz, hogy újragondoljuk az immár idejétmúlt szekularizációs tézist és a modern európai kultúra weberianus varázstalanításáról szóló vitákat is.³⁷ Ugyancsak megkérdőjelezheti a 18. szá-

³⁵ Andrew Prescottnak a a Centre for Research into Freemasonry-ben tartott búcsúelőadása befejező észrevételei ugyancsak megerősítik ezt a tételt: „Szabadkőművesek, akik mindig élen jártak annak hangsúlyozásában, hogy a szabadkőművesség erkölcsi és nem vallásos rendszert képez, igyekeztek elutasítani, hogy a szabadkőművesség története a vallástörténet része volna, ám én mégis azt kívánom érzékeltetni, hogy éppen a vallástörténész eszközeire van szüksége a szabadkőművesség kutatójának [...] A szabadkőművesség talán nem vallás, ám ugyanakkor spirituális utazás, és a nyomvonalak, amelyeken az utazók haladnak, éppen azok, amelyek a vallásokat és a vallástörténetet is formálják.” ANDREW PRESCOTT: *A History of British Freemasonry, 1425-2000*. In: A. ÖNNERFORS, R. PÉTER (Eds.): *Researching British Freemasonry, 1717–2017*. Sheffield, Centre for Research into Freemasonry and Fraternalism and University of Sheffield, 2010, 9–40, itt: 27.

³⁶ PIATIGORSKY 1997, 360.

³⁷ MORRIS BERMAN: *The Reenchantment of the World*. Ithaca, Cornell University Press, 1981.; RICHARD JENKINS: *Disenchantment, Enchantment and Re-Enchantment: Max Weber at the Millennium*. = *Max Weber Studies*, 1 (2000), 11–32.; R. WILLIS, P. CURRY: *Astrology, Science and Culture: Pulling Down the Moon*. Oxford, New York, Berg, 2004, 77–92.; C. PARTRIDGE: *The Re-enchantment of the West: Alternative Spiritualities, Sacralization, Popular culture, and Occulture*. 2 Vols. London, T & T Clark International, 2005–2006.; J. C. D. CLARK: *The Re-Enchantment of the World? Religion and Monarchy in Eighteenth-Century Europe*. In: M. SCHAICH (Ed.): *Monarch and Religion: The Transformation of Royal Culture in*

zadi szabadkőművesség állítólagos, „a vallástól elkülönülő szekularizmusát”,³⁸ és Wouter Hanegraffnak a „racionalista, humanitárius és deista” angol szabadkőművességet a testvériség franciaországi, sokkalta vallásosabb és ezoterikusabb megjelenési formáitól megkülönböztető álláspontját.³⁹ A szabadkőművesség történetének szakszerű tanulmányozása szintén serkenetheti a felvilágosult gondolkodók ezoterikus-racionális karakterét kutató szakemberek munkáját is.⁴⁰

A 18. századi kutatások más területeihez képest a szabadkőművesség kutatása viszonylag kevésbé aknáztá ki a bölcsészet digitális fordulatától kínált lehetőségeket.⁴¹ Az utóbbi két évtizedben rendkívüli mennyiségben váltak elérhetővé és kereshetővé elektronikus archívumokban jól és kevésbé ismert, a szabadkőművességhez köthető anyagok. Ez a praktikus értelemben vett digitális forradalom a kutatást sokkal gyorsabbá, könnyebbé és sokkal termékenyebbé tette. Annak ellenére, hogy a digitális kor új módszertani kihívásokat hozott magával a kutatók számára, a gyakorlati értelemben vett digitális forradalmat még nemigen követte módszertani forradalom. Az angol páholyok 1717 és 1894 közötti regisztere elérhető például a nélkülözhetetlen Lane’s Masonic Records adatbázisában,⁴² ez azonban olyan adatvizualizációs eszközökkel volna továbbfejleszhető, amelyek például a szabadkőműves páholyoknak a különféle régiókban való növekedésére mutatnának rá.⁴³ Ugyanez áll a Masonic Periodicals Online adatbázisára, amelyik

Eighteenth-Century Europe. Oxford, Oxford University Press, 2007, 41–78.; J. LANDY, M. SALE (Eds.): *The Re-Enchantment of the World: Secular Magic in a Rational Age*. Stanford, Stanford University Press, 2009.

³⁸ A *Radical Enlightenment* című könyvében Margaret Jacob amellel érvel, hogy a „korai szabadkőművesek nemcsak, hogy vonakodtak a keresztény tanítást elfogadni, de ráadásul a keresztény metafizika legalapvetőbb megfontolásait is kétségbe vonták”, hiszen az ún. radikális felvilágosodás szekuláris gondolkodású panteistáinak és deistáinak kulcsszerepe volt a szabadkőművesség eszmrendszerének kialakításában. Ezt az érvelést tovább erősíti a *Living the Enlightenment* című munkájában, amelyben a 18. századi testvériséget kitarotán „a vallástól jól megkülönböztethető [...] szekulárisnak” bélyegzi. Vö. JACOB 1981, 23.; JACOB 1991, 7, 22, 51.

³⁹ WOUTER HANEGRAFF: *Esotericism and the Academy. Rejected Knowledge in Western Culture*. Cambridge, Cambridge University Press, 2012, 211–212.

⁴⁰ Lásd pl. F. MAURICE: Die Mysterien der Aufklärung. Esoterische Traditionen in der Freimaurerei? In: MONIKA NEUGEBAUER-WÖLK, H. ZAUMSTÖCK (Hrsg.): *Aufklärung und Esoterik*. Hamburg, Felix Meiner, 1999, 274–287.; B. STOLLBERG-RILINGER: *Europa im Jahrhundert der Aufklärung*. Stuttgart, Reclam, 2000.; M. NEUGEBAUER-WÖLK: Zur Konzipierung der bürgerlichen Gesellschaft. Freimaurerei und Esoterik. In: J. BERGER, K. J. GRÜN (Hrsg.): *Geheime Gesellschaft. Weimar und die deutsche Freimaurerei*. München, Hanser, 2002, 80–89.; G. SUMMERFIELD: *Credere Aude: Mystifying Enlightenment*. Tübingen, G. Narr, 2008.; J. A. M. SNOEK: *Einführung in die westliche Esoterik, für Freimaurer*. Zürich, Freimaurerloge Modestia cum Libertate, 2011, 221–257.; PAUL KLÉBER MONOD: *Solomon’s Secret Arts: The Occult in the Age of Enlightenment*. New Haven, Yale University Press, 2013.

⁴¹ Lásd pl. *French Book Trade in Enlightenment Europe, 1769–1794*, <http://fbtee.uws.edu.au/stn/> és *Mapping of the Republic of Letters*, <http://republicofletters.stanford.edu/> [utolsó hozzáférés: 2016. november 1.].

⁴² <http://www.hrionline.ac.uk/lane/> [utolsó hozzáférés: 2016. november 1.].

⁴³ A. PRESCOTT: Collected whispers of a curious club. = *Times Higher Education* (2000. június 23.). Itt érhető el: <http://www.timeshighereducation.co.uk/features/collected-whispers-of-a-curious-club/152218.article> [Utolsó hozzáférés: 2016. november 1.]; A. PRESCOTT: Two Electronic Resources

nem szolgál a keresési találatok statisztikai analízisével, s nem vizualizálja azokat, ahogy azt a Gale Artemis teszi.⁴⁴

1995-ben André Hanou joggal hangsúlyozta a statisztikai adatok hiányát a szabadkőművesség kutatásából.⁴⁵ Ez a szituáció nemigen változott az elmúlt húsz évben a Brit-szigetek szabadkőművességének kutatásában sem,⁴⁶ jóllehet egyértelmű tény, hogy a digitális bölcsészet nyújtja azt a potenciált, amelyik érdemben formálhatja át a kutatást, és amelyik a szabadkőműves szövegeket és képeket tartalmazó digitális archívumok átütő és innovatív analízisével szolgálhat. A digitális és kvantitatív módszerek alkalmazása a tagsági listákhoz hasonló szabadkőműves *big data* elemzésében képes lehet arra, hogy a szabadkőművesség történetével kapcsolatos régi meggyőződéseket megkérdőjelezze és tesztelje, illetve új és nem várt területekre, kutatási kérdésekre mutasson rá. Sajnálatos módon az angol és ír szabadkőművesek nemrégiben elkészült tagsági archívuma, amelyik az Ancestry.com-on külön digitális adatbázisokban érhető el,⁴⁷ nem teszi lehetővé a kutatók számára, hogy a páholyok szociális összetételét és tagtoborzó szokásait vizsgálhassák, illetve hogy elvégezzék a tagsági bejegyzéseknek a foglalkozásokra vonatkozó elemzését. Pedig az ilyen vizsgálatok új fényt vethetnének a páholyok társadalmi befogadóképességére és/vagy diszkriminatív gyakorlataira.

A szabadkőművesség kutatása sokat adhat a klandesztinus „alvilág” (*underground*) kultúrájának és praxisainak kutatása számára is.⁴⁸ Nő azoknak a tudósoknak a száma, akik a 18. századi titkos társaságok és kémkörök tagjai kommunikációjának és kapcsolati hálójának különféle formái iránt érdeklődnek, s akik

for the Study of Freemasonry. In: J. A. FERRER BENIMELI (Ed.): *La Masonería en Madrid y en España del siglo XVIII al XXI*. 1 Vol. Zaragoza, Gobierno de Aragón, 2004, 609–626. Prescottt 2001-ben elkészítette William Preston *Illustrations of Masonry* című könyvének CD-ROM-kiadását, ám az akkor használatos szoftver sajnálatos módon nem kompatibilis a jelenlegi internetes böngészőkkel. Keresőszoftverek, mint amilyen a Dsearch, részben orvosolni tudják ezt a problémát.

⁴⁴ Erről részletesebben lásd PÉTER, RÓBERT: Researching (British Digital) Press Archives with New Quantitative Methods. = *Hungarian Journal for English and American Studies*, 17 (2011), 2, 283–300.; Uő: Digitális és módszertani fordulat a sajtókutatásban: A 17–18. századi magyar vonatkozású angol újságcikkek „távolságtartó olvasása”. = *Aetas*, 30 (2015), 5–30.

⁴⁵ ANDRÉ HANOU: De Loge Parterre. = A. VAN DE SANDE, J. G. M. M. ROSENDAAL (Éd.): *Een stille leerschool van deugd en goede zeden. Vrijmetselarij in Nederland in de 18e en 19e eeuw*. Verloren, Hilversum, 1995, 41–61.

⁴⁶ John Lane az *A Handy Book to the Study of the Engraved, Printed and Manuscript Lists of Lodges from 1723 to 1814* (London, George Kenning, 1889) című könyvének appendixében valamennyi statisztikai adat megtalálható a páholyokról.

⁴⁷ United Grand Lodge of England Freemason Membership Registers, 1751–1921; és Grand Lodge of Freemasons of Ireland Membership Registers, 1733–1923. http://search.ancestry.com/search/group/freemason_registers?geo_a=r&geo_s=uk&geo_t=us&geo_v=2.0.0 [Utolsó hozzáférés: 2016. november 1.].

⁴⁸ ROBERT DARNTON: *The Literary Underground of the Old Regime*. Cambridge, Harvard University Press, 1985.; PETER BURKE: A Map of the Underground: Clandestine Communication in Early Modern Europe. In: G. GAWLICK, F. NIEWÖHNER (Hrsg.): *Jean Bodins Colloquium Heptaplomeres*. Wiesbaden, Harrassowitz, 1986, 186–200.; S. APRILE, E. RETAILLAUD-BAJAC (Éd.): *Clandestinités urbaines: Les citadins et les territoires du secret (XVIe-XXe)*. Rennes, Presses universitaires de Rennes, 2008.

például a kódolt, névtelen és pseudonim írások formájában történő disszemináció háttérben megbúvó taktikát és logikát kutatják. Olyan forrásokról van itt szó, amelyek többek között politikailag felforgató és vallási értelemben radikális tartalmak közvetítésére szolgáltak, mint amilyen a heterodox spiritualitás is volt. Az elmúlt években a klandesztinus társaságok számos kódolt kéziratát sikerült desiffrálni. Ilyen a Codiale-kézirat is, amelynek elemzése nagyban hozzájárul a 18. századi fraternalizáló társaságok ezoterikus, társadalmi nemi és politikai arculatát illető közelmúltbeli vitákhoz.⁴⁹

A szabadkőművesség szociokulturális gyakorlatai és eszmevilága hozzájárult az európai modernitás létrejöttéhez. Ennek ellenére – mint ahogy itt is láthattuk – a 18. századi szabadkőművesség kutatása jelenleg még gyerekcipőben jár.⁵⁰ A szabadkőművesség kutatása hasznára válhat mind a felvilágosodás, az antropológia, a rituálékkal foglalkozó vallástudományok és performanciakutatások képviselőinek; mind a nyilvánosság különféle reprezentációit, illetve a klub- és társasági élet történetét kutató politika- és társadalomtörténészeknek; továbbá fontos adatokkal szolgál a dalokat, színdarabokat és színházi előadásokat kutató zene- és drámatörténészek; a nőknek a felvilágosodás kori társasági kultúrába történő befogadását, vagy éppen az onnan való kirekesztését vizsgáló társadalmi nem-történészek; a szabadkőművesség és a keresztény egyházak összeegyeztethetőségével foglalkozó vitákban érdekelt teológusok; valamint a hosszú 18. század sajtó- és nyomtatott könyvkultúra-történései számára – hogy csak néhányat említsünk a rendkívül kiterjedt interdiszciplináris érdeklődési kör lehetséges komponensei közül.

Fordította: Szentpéteri Márton

⁴⁹ K. KNIGHT, B. MEGYESI, C. SCHAEFER: The Secrets of the Copiale Cipher. = *JRFF*, 2 (2011), 2, 314–324.; ANDREAS ÖNNERFORS: Unveiling the Copiale-Manuscript: Layers of Fraternalism, Ritual and Politics in Eighteenth-century Germany. (Forthcoming). Magyarországon Vámos Hanna hívta föl magára a szakma figyelmét azzal, hogy megfejtette Pálóczi Horváth Ádám egy titkosított, szabadkőműves tárgyú kéziratát. Lásd VÁMOS HANNA: Leleplezett titok. Pálóczi Horváth Ádám titkos szabadkőműves dokumentuma. = Csörsz RUMEN ISTVÁN, HEGEDÜS BÉLA (Szerk.): *Magyar Arión: Tanulmányok Pálóczi Horváth Ádám műveiről*. Bp., rec.iti, 2011, 41–56. Letölthető innen <http://plone.iti.mta.hu/rec.iti/Members/szerk/pha/magyar-arion> [Utolsó hozzáférés: 2016. november 1.].

⁵⁰ Jól mutatja ezt többek között a tény, hogy a szabadkőművesség kutatásával foglalkozó legtöbb tudományos központot és szakfolyóiratot az elmúlt húsz évben alapították. Az első angol nyelvű nemzetközi tudományos konferenciákat és egyetemi kurzusokat is az elmúlt két évtizedben szervezték, indították. Továbbá, a szabadkőművességről szóló doktori disszertációk többsége is ebben az időszakban született. Lásd Andreas Önnersfors: „Institutionen, Initiativen und Publikationen der gegenwärtigen Freimaurerforschung – eine Bestandaufnahme” című, a Zeitschrift für Internationale Freimaurerforschung című folyóiratban hamarosan megjelenő tanulmányát.